

Forrás: <https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2022/08/forraskozlesek-tortenelemtanitasunk-kozelmultjabol-iii-13-02-05/>

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából III.

Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc

Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 1.

A történelemtanításunk rendszerváltozását jelentették az 1988 és 1992 közötti Békásmegyeren rendezett Országos Történelemtanári Konferenciák, melyek fő szervezője és vezetője a Történettudományi Intézet akkori igazgatója, Glatz Ferenc volt. Jelen dokumentum négy szerzője, Engel Pál, Szakály Ferenc, Kosáry Domokos és Glatz Ferenc 1989-ben azt vállalta, hogy az európai és a magyar történelem áttekintését elkészíti, és belefoglalja mindazokat az ismereteket, amelyek egy középiskolai végzettségű magyar állampolgár számára kívánatosak. Ebből a tervből született a *Magyarok Európában* c. könyvsorozat.¹ 1992-ben elkészített a négy szerző – szintén korábbi vállalásuk alapján – egy vázlatot, segédanyagot,² melyben azokat a fogalmakat, tényeket, alapvető összefüggéseket tömörítették egy füzetbe, amelyet „Vezérfonal”-ként a tanárkollégák a tanítás során felhasználhatnak, s amelyet a történelemből érettségizők, felvételizők eredménnyel forgathatnak. Az 1992. évi V. Országos Történelemtanári Konferencia résztvevői közül többen megtették észrevételeiket az anyaggal kapcsolatban, amelyeket az újabb szövegváltozat kialakításakor a szerzők figyelembe vettek, de korábbi szövegen lényegi változásokat nem eszközöltek. Ezt az 1993-ban megjelent módosított anyagot tárjuk ismét a tanárkollégák elé,³ hiszen a megjelenés óta emberöltőnyi idő telt el és nyomtatásban nehezen hozzáférhető, pedig nagyon hasznos és tanulságos lehet ma is. Ebben a közlésünkben Engel Pál, Szakály Ferenc és Kosáry Domokos tananyagjavaslatait adjuk közre, 1867-ig.

ENGEL PÁL

Középkor. Beilleszkedés Európába (Alapfogalmak, követelmények)

1. Alapozás

Középkor = az 5–15. századi európai történelem korszaka.

Feudalizmus = a 18–19. századi polgári átalakulást megelőző (különbféle) társadalmi (és politikai) berendezkedések gyűjtőneve (nem azonos a középkor fogalmával).

A középkor felosztása: korai (5–10. sz.), érett (11–13. sz.) és késő (14–15. század) középkor.

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából III.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 1.

A keresztény egyház világegyházzá fejlődik (Nagy Konstantin); a 11. századra szétválík (egyházszakadás = szkizma) nyugati és keleti, azaz latin (római katolikus) és görög (bizánci és szláv, ortodox) egyházra.

Keresztény és iszlám kultúra.

A középkor jellemzői: egyenlőtlenség elve, a társadalom eredetileg három rendből áll (a földet birtokló *papság* és *lovagság*, valamint a birtokaikon dolgozó *parasztság*). A „társadalmi rend” fogalma. Konzervatív világnézet (a változatlanóság igénye, idegenkedés az újtól).

2. A világi papság

Egyház (klérus): tagjai a klerikusok (egyházi személyek: papok és szerzetesek); aki nem klerikus, azaz világi.

A klérus felosztása: világi papság és szerzetesség.

A katolikus egyházi hierarchia: a korai középkor folyamán alakul ki (pápa, bíborosok testülete).

Világi papság területi szervezete: egyházmegye, székesegyház (katedrális), (érsek, püspök; prímás; káptalan, prépost); főpapság és alsópapság (plébánosok).

A zsinat (egyetemes zsinat).

Az egyház (a főpapság) nagy vagyonnal (földbirtok) és jövedelemmel (egyházi tized, azaz dézsma) rendelkezik, ezen alapszik politikai befolyása.

3. A szerzetesség

Eredete: magányos aszkéták (aszkézis) és remetéik.

Kolostorok (monostorok) kialakulása: együttélés, fogadalom, tonzúra, engedelmesség az apátnak; szerzetesek és apácák.

Saját szabályzat (regula) szerint elkülönülő szerzetesrendek; közülük a legkorábbi a bencés, később: ciszterci, premontrai, pálos.

Középkori vallásosság: szentek kultusza (később szabályozott szentté avatás), alamizsna, zarándok(lat), ereklye, búcsú.

4. A lovagság

Az érett középkor világi társadalmának élén: a lovagok rendje (lovagság: földbirtokból élő, katonáskodó nemesség); sajátos lovagi fegyverzet (páncél, sisak, lándzsa; fegyverhordozó) és harcmodor (lovasroham).

Lovagi (nemesi) öntudat: ősök számontartása (genealógia), családi címer (heraldika); lovagi életmód: torma, bajvívás; sajátos lovagi műveltség, központjai a fejedelmi udvarok

(udvariasság, becsület, nők tisztelete); lovagi költészet: epika (Roland-éneke, Grál, Artúr, Tristan) és líra (trubadúrok, Minnesängerek).

Lovagkor – a középkor középső (érett) szakasza.

5. A parasztság

A paraszti rend a földesurak (papság és nemesség) birtokain él (a nagybirtokok neve uradalom). Jobbágyi állapot: szolgáltatásokkal (robot, adók, járadékok) tartozik a földesúrnak és bírói hatalma alatt áll (úriszék).

A parasztság tagolódása: jobbágyok (jobbágytelek birtokosai) és zsellérek (telek nélkül). A telkek összessége alkotja a falu határát.

A földművelés technikája ugrásszerűen fejlődik: vadtalajváltó rendszerek (műveletlen föld: parlag) helyett nyomásos gazdálkodás (tervszerűen pihentetett föld: ugar).

A földművelés átalakulása Nyugat-Európa fellendülésére eredményezi. Népesedésválság; a népesség feleslege ritkán lakott földekre (pl. Magyarország) vándorol: erdők kiirtása (irtásfalvak), új telepítések.

6. A hűbéri állam

A nyugat-európai középkorra jellemző politikai rendszer. Alapja a hűbérbe (feudum) adott földbirtok és az érte járó hűbéri (főleg katonai: lovagi) szolgálat. Hűbérurat és hűbéresét (vazallust) szerződés kapcsolja össze, a hűbéreskü (hűségi fogadalom) szertartása a felek társadalmi egyenrangúságát fejezi ki.

A hűbéri államban az uralkodót (király, császár, fejedelem) és országa földesurait hűbéri szerződések hierarchiája (hűbéri lánc) foglalja egységbe. Az uralkodó közvetlen (nagybirtokos) vazallusai a nagyhűbéresek (hercegek, örgrófok, grófok, bárók; később összefoglalóan arisztokrácia vagy főnemesség).

A hűbéri állam központja az uralkodó (királyi) udvar. Itt működik a legfőbb törvényszék (kúria), a királyi kincstár (kamara, a pénzügyek központja), és az ügyeket írásba foglaló kancellária (élén: kancellár, benne jegyzők, azaz nótáriusok).

7. A lovagkori Európa

A pápaság megreformálja az egyházat (cölibátus, szimónia), és sikeres harcban függetleníti magát a világi hatalmak (elsősorban német-római császárok) befolyása alól. Legfontosabb szakasza: a VII. Gergely és IV. Henrik közötti investitúraharc (Canossa-járás). A harcban fontos szerepe van az egyházi fegyvereknek (kiközösítés); a császár ellenpápákat állít.

Nyugat-Európa fellendülésének jele a kereszténység további (fegyveres) terjesztése.

Keresztes háborúk (keresztes lovagok hadjáratai) a Szentföldön a szaracénok, Spanyolországban a mórok, a Baltikumban a szláv és a balti népek ellen.

A középkor jellegzetes szervezetei az egyházi lovagrendek (templomosok, johanniták, Német Lovagrend), élükön a nagymesterrel.

Az egyház fellép az eretnekek (pl. albigensek) ellen, új fegyvere az inkvizíció (tortúra alkalmazása).

8. A városok

Európa 11–13. századi fellendülése együtt jár a kereskedelem hirtelen megélénkülésével és központjai, a városok megerősödésével. Az európai városok ekkor kapcsolódnak be aktívan a világkereskedelembé, ami előkészíti a felfedezések korát.

A középkorban a kereskedelem (nem az ipar) a gazdagodás legfőbb forrása. Jellemzői: távolsági; fő iránya: a Levante (távolabb: selyemút) felől Itálián át Flandria felé; tárgya: luxuscikkek (főleg fűszerek és kelmék; kis forgalom, nagy kockázat, nagy haszon).

Áttérés a természeti gazdálkodásról a pénzgazdálkodásra. Több ezüstpénz (dénár, garas), később aranypénz (forint).

A városok ugrásszerű fejlődése következik be. A városi lakosság (polgárság) közösségei politikai (autonómia, azaz önkormányzat) és gazdasági privilégiumokat, azaz kiváltságokat (árumegállító jog) harcolnak ki a földesuraktól.

A városok idővel a kézműipar központjaivá is válnak. Legfontosabb iparág a posztóipar. A kézművesek céhekbe szerveződnek (mester, legény).

Európa gazdasági fejlődése élén Észak-Itália (Lombardia, Toszkána, Firenze; bankárok, Mediciek) és Flandria (legfejlettebb posztóipar) jár, a késő középkorban Dél-Németország is (Nürnberg, Augsburg; Fuggerek).

Egyes városok teljes függetlenséget szereznek (városállam, velencei köztársaság, dózse) és városszövetségekbe tömörülnek (Lombard Liga, Hanza).

9. A kora középkori műveltség (6–11. század)

Latin nyelvű, kizárólag egyházi tartalmú, az antik tudományosság elemeire épül (hét szabad művészet: trivium és quadrivium). Központjai a kolostorok.

Jellegzetes történetírói műfajok (évkönyv, krónika, gesta).

Jellegzetes könyvforma: kódex (miniatúra, iniciálé).

Írásbeliség elterjedése az államigazgatásban és a jogban (irat: oklevél, hitelesítés: becsét, bulla).

Képzőművészet: román stílus.

10. Az érett középkor műveltsége

Változás a korai középkorhoz képest: megnő a racionális gondolkodás (érvelés, logika, dialektika, azaz vitatkozás) szerepe a vak tekintélytisztelettel szemben; a műveltség központjai a kolostorok helyett a városok.

Kiindulópont: az antik műveltség számos elemének újrafelfedezése (római jog, görög művek arab közvetítéssel).

Új központok: egyetemek (Párizs, Bologna, Oxford).

Új tudomány: skolasztika (Abélard, Aquinói Tamás).

Új keresztény eszmények: szerzetességben szegénység (kolduló rendek, Szt. Ferenc, ferencesek, domonkosok); a vallásosságban: szeretet, személyes kapcsolat Istennel (Szt. Bernát, misztika).

Képzőművészet: gótika.

11. Magyarország: Árpád-kor

Árpád-kor = Árpád-ház uralma

Szt. István utódai alatt: pogánylázadások (Szt. Gellért vértanúsága), trónviszályok, német támadások.

Szt. László és Könyves Kálmán kora: a kereszténység megszilárdítása, Horvátország és Szlavónia meghódítása.

12. sz.: Bizánc elleni háborúk kora; III. Béla idején konszolidáció.

II. András: a királyi birtokok eladományozása, idegenek (Gertrúd, Bánk bán), Aranybulla (később válik a nemesi kiváltságok jelképévé).

IV. Béla: pusztítás és helyreállítás: kapcsolat a volgai magyarokkal (Julianus, Magna Hungaria);

mongol invázió (tatárjárás); mongol birodalom (Dzsingisz kán, nagykán), Európában: tatárok; betörés Magyarországra (Batu kán, muhi csata); óriási pusztítás, elnéptelenedés; a korai Árpád-kori társadalmi rend felbomlása;

helyreállítás (várépítés).

Telepítések és etnikumok a középkori Magyarországon: szászok, székelyek (rovásírás), románok, szlovákok; kunok, jászok.

Kun László, morvamezei csata, a Habsburgok uralomra jutása Ausztriában.

Anarchia, az Árpád-kori királyság felbomlása; tartományurak (Csák Máté).

Árpád-kori kultúra: latin írásbeliség; történetírás kezdetei (Ősgesta, Anonymus, Kézai Simon); magyar nyelvű írásbeliség kezdetei: nyelvemlékek (Halotti beszéd).

Vallásosság (Szt. Margit, Nyulak szigete).

12. Nyugat-Európa válsága és megerősödése

A 11–13. századi fellendülést válságkorszak követi, amely válság azonban nem jár együtt gazdasági visszaeséssel, és az újkor kezdetére a nyugati országok hirtelen fellendülésével ér véget.

A válság oka: túlnépesedés; tünetei: éhínségek, pestisjárványok (Fekete Halál); eredménye: Európa népessége közel a felére esik vissza és csak a 16. századra éri el újból a korábbi szintet.

A korszak legfontosabb vívmánya politikai téren a parlamentarizmus kialakulása és elterjedése. Lényege: az ország társadalma (népe) jogot szerez, hogy testületileg ellenőrizze az uralkodói hatalmat. (Népfelség elve; ezen alapszik a modern parlamenti demokrácia.) E jogát képviseleti rendszerben, parlament (országgyűlés, Németországban: birodalmi gyűlés) útján gyakorolja. A középkori parlamenti rendszer azonban népnek kizárólag a társadalom földbirtokos elemeit (az ún. rendeket: nemesség, papság, városok) tekinti, a nem birtokosokat (parasztság, városi köznép) kizárja a politikai jogok gyakorlásából. E politikai rendszer neve: rendiség.

A hűbéri szolgálaton alapuló hadviselés helyett zsoldosseregek (élükön condottiere), főleg gyalogság (újítás: szekérvár); tűzfegyverek elterjedése.

Politikai fejlemények: az egyház mély és hosszas válsága (elvilágiasodás), amely átvezet a reformációba (avignoni pápák, nyugati egyházszakadás, konstanzi zsinat, Husz János, husziták; Borgiák, VI. Sándor).

Franciaországot megbénítja a százéves háború (vége: Jeanne d'Arc, Franciaország egyesítése), Angliát a rózsák háborúja (vége: III. Richárd, Tudor Henrik).

A 15. század végére új nagyhatalom: Spanyolország. A katolikus királyok egyesítik Aragóniát és Kasztíliát, elfoglalják Granadát, útnak indítják Kolumbuszt (Amerika felfedezése: az újkor kezdete).

Németország szétesik kisállamokra (köztük: választófejedelmek), helyette új nagyhatalom: Ausztria hercegei, a Habsburgok megszerzik Németalföldet és a spanyol koronát.

13. A középkor végi műveltség: humanizmus és reneszánsz

Központja a leggazdagabb ország: Itália.

Az antik (római és görög) világi műveltség eszményítése.

Giotto, Dante, Petrarca, Boccaccio, Marco Polo.

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából III.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 1.

Humanizmus, reneszánsz, Mediciek, Brunelleschi, Donatello.

Papír (pergamen helyett), könyvnyomtatás, Gutenberg, ősnyomtatvány.

14. Magyarország: Anjou- és Zsigmond-kor

A királyi hatalom tetőpontja, gyors fejlődés.

Magyarország szomszédai a középkorban (történeti földrajzi áttekintés): Ausztria, Cseh- és Lengyelország, Moldva, Havasalföld, Szerbia, Bosznia.

Anjou-ház (nápolyi eredetű): I. Károly és Nagy Lajos; békepolitika északon (visegrádi kongresszus), nagyhatalmi törekvések délen; fényes udvartartás (Toldi Miklós mondája), Képes Krónika.

Döntő változás a magyar külpolitikában: az oszmán-török birodalom eléri Magyarországot (első rigómezei csata; veszély egész Európára nézve), támadás helyett védekezés a déli határon.

Az oszmán birodalom despotikus jellege (szultán, nagyvezír, pasa) és hadszervezete (janicsár, szpáhi).

Zsigmond (Luxemburg-ház): vereségek az oszmánoktól (nikápolyi csata, Galambóc) és védelem kiépítése (reformpolitika); unió a német-római birodalommal, harc a husziták ellen.

15. Magyarország: Hunyadi- és Jagelló-kor

Hunyadi János: vereségek (Várna) és győzelmek (Nándorfehérvár) a törökök ellen; az egész Balkán török kézen (Konstantinápoly eleste).

A rendi államszervezet kialakulása Magyarországon (országgyűlés, bárók és köznemesség).

Bárók pártharcai gyengítik az ellenállást (irodalmi vonatkozások: Brankovics, Cillei, V. László, Hunyadi László, Szilágyi Erzsébet, Szilágyi Mihály).

Hunyadi Mátyás: a királyság átmeneti megszilárdítása (Zsigmond reformjainak folytatása, zsoldosereg; Kinizsi Pál); hódítás Csehország) Podjebrád György) és Ausztria irányában (Bécs elfoglalása).

Humanizmus és reneszánsz udvar (Vitéz János, Janus Pannonius, Corvinák, Bonfini); Thuróczy, Hess András.

Trónöröklési gondok (Beatrix királyné, Corvin János).

A nemesség megerősödése a királyi hatalom rovására (Jagelló-ház, II. Ulászló, Bakócz Tamás).

Parasztháború (Dózsa György, Werbőczy, Hármaskönyv).

Az oszmánok legyűrik a meggyengült ország ellenállását (II. Lajos, Nagy Szulejmán, mohácsi csata, Tomori Pál).

16. A késő középkori magyar állam, társadalom és gazdaság

Királyság (koronázás, Szent Korona. országalma, jogar);

királyi tanács (főpapok + bárók, azaz főméltóságok: nádopr, azaz palatinus, országbíró, bánok, erdélyi vajda);

hadsereg: bandérium, végek (határok), végvárok (a védekezés fő eszközei a török támadások idején).

A 14. sz. végéig a királyi hatalom túlsúlya, a 15. századtól a nemességé (élén a főnemesség).

Uralkodó társadalmi réteg: nemesség (alapja: nemesi birtok, nemesi kiváltságok: adó- és tizedmentesség; ősiség öröklési rend), a 15. századtól főnemesség (nagybirtokosok) és köznemesség; a magyarországi fejlődés sajátossága: nagyszámú kisnemesség (paraszti életmód).

Köznemesség helyi önkormányzata: (nemesi) vármegye, szolgabíró.

Írni-olvasni tudás kivétel (deákok), az írásbeliség helyi szervei: hiteleshelyek.

A városok gazdasági és politikai súlya csekély, mert a városiasodás foka alacsony (a legfontosabbak: szabad királyi városok).

Belső piac jelentős fejlődése a 13. századtól (mezővárosok; országos vásár és hetipiac; sok belső vám terheli a forgalmat).

Legfontosabb termék a nemesfém (Magyarország aranytermelése európai jelentőségű; bányavárosok, aranyforint).

SZAKÁLY FERENC

Kora újkor. Felfedezések, reformáció és magyar hódoltság

1. Felfedezés és gyarmatosítás

A tengerhajózás fejlődése: térképek, karavella, portugál hajósiskola.

A fő kereskedelmi útvonalak áthelyeződése a Földközi-tengerről az Atlanti-óceánra: okok és következmények.

A legjelentősebb felfedezők: Kolumbusz, Diaz, Da Gama, Magelhães, Vespucci.

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából III.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 1.

A legjelentősebb kultúrák és birodalmak Amerikában (inka, azték, maja), Afrikában, Indiában (a Nagy Mogul birodalma), Távol-Keleten (Kína, Japán).

Gyarmatosítás: konkvisztádorok (Cortez, Pizarro), rabszolgakereskedők (rasszok keveredése), szerzetesek.

Az új világ hozama: nemes- és ipari fémek, az európai tőkekoncentráció felgyorsulása, új élelmiszerek (burgonya, kukorica), élvezeti cikkek (dohány), fűszerek (paprika).

2. Európa a szerveződő világgazdaság központjában

„Fennsík és peremvidék”.

Demográfiai robbanás, növekvő városok.

Agrárkonjunktúra, áforradalom.

Az egységes világgazdaság kiépülése felé: hitel- és bankrendszer csírái, világcégek megjelenése (Fuggerek, Welserek).

A 16. századi gazdasági klímaváltozás: agráröllő, földesúri nagyüzem (majorság) kezdetei keleten, a kézműipar szervezettségének fokozódása nyugaton (manufaktúra).

Kísérlet átfogó gazdaságpolitika kialakítására: merkantilizmus (Sully, Colbert).

3. A magyar gazdaság esélyei

Mezőgazdaság (szántóföldi és bortermelés, rideg marhatenyésztés), kézműipar (főleg a textilipar) visszamaradottsága; szabad királyi, bánya-, mezővárosok (arányokkal).

A nagyállattenyésztésen nyugvó magyar gazdaság rekonstrukcióképessége; összehasonlítási lehetőség a gabonaexportőr Lengyelországgal.

Nyugati külkereskedelem tartalma: szarvasmarha, bőr, ill. posztó, fémárúk cseréje, mérleg.

Három ország – egy gazdaság; harmincadok a három országrész határán, belső vámok.

Főúri, paraszti és polgári vállalkozók, a társadalmi emelkedés lehetőségei.

Állandó háborúskodás, tőkelecsapolás, hosszú távon megtérülő (pl. ipari) befektetések helyett tezaurálás.

4. Birodalomépítés Nyugaton és Keleten

Birodalomtípusok: anyaország csak tengerentúli gyarmatokkal (Portugália, Anglia, Hollandia).

Anyország tengerentúli és európai „gyarmatokkal” (Spanyolország, részben Francioország).

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából III.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 1.

Szomszédos országok perszonáluniója („Jagelló-Európa”, dunai Habsburg Monarchia).

Szomszédos országok bekebelezése (Török Birodalom).

Üres területek benépesítése, országegyesítés (Oroszország).

Az átrendeződés nagy vesztese: Itália (pápai állam).

Sikertelen kísérlet a Német Birodalom megszervezésére: I. Miksa, V. Károly, kormányzat.

A rendiség pozícióvesztése Európa-szerte; berendezkedési formák.

5. A középkori Magyarország felosztása

A mohácsi vereség közvetlen következményei: kettős királyválasztás (I. /Habsburg/ Ferdinánd, I. /Szapolyai/ János), a három részre szakadás és a török megszállás csirái (szerémségi török várak, az ország változó arányú felosztása a két király között).

Török pártiság kialakulása az addig egységesen törökellenes Magyarországon, Gritti magyar kormányzósága.

Buda elvesztése, török berendezkedés az ország középső részén.

A különálló Erdély létrejötte és közjogi státusa: Fráter György, nyírbátori szerződés, elpuskázott egyesítési kísérletek (1551/1556; 16. sz. vége).

A felosztott Magyarország nemzetközi státusának rendezése: 1547. évi drinápolyi Habsburg-török, 1570. évi speyeri Habsburg–Szapolyai békeszerződés, és az ezt követő megállapodások.

6. A Török Birodalom

Kiterjedés (Európában, Kis-Ázsiában, Afrikában); befolyási övezetei, viszonya Perzsiával.

Tulajdonviszonyok (hűbértörök-rendszer), kormányzat (szultán, nagyvezír, díván); renegátok.

Helyi igazgatás és jogszolgáltatás (kádi).

Hadsereg: janicsár, szpáhi, topcsi, szerdár, Földközi-tengeri flotta.

Erőforrások, adottságok (Levante-kereskedelem, adóprés), a török gazdaság hiányosságai (hadiipar gyengesége), korrupció állami szinten, a lakosság kiszolgáltatottsága.

A csúcson: I. Szulejmán.

Kis-ázsiai lázadások, janicsárzendülések, a kiválasztási rendszer megbomlása, kegyencuralom, a Köprülük reformjai a 17. sz. közepén, az utolsó jelentős hódítások.

7. Török befolyási övezetek Magyarországon

A megszállt terület: hódoltság, hódoltsági peremvidék, határváltozások.

Igazgatás: vilajet, pasa, szandzsák, szandzsákbég.

Magyarországi garnizonok (garnizonváros), „lefedetlen” területek.

Török és magyar adóztatás és jogszolgáltatás („condominium”).

Erdély és a Partium: határváltozások.

Vajda (fejedelem), fejedelmi tanács, országgyűlés, helyi igazgatás (nemesi vármegye, székely és szász szék).

Az erdélyi politika meghatározói: fenyegetettség-érzet, védekezési kényszer, erős központi hatalom.

Változó mértékű függés a Portától; Erdély és a lengyel királyság (János Zsigmond, Báthori István).

8. A dunai Habsburg-monarchia

Összetevői: osztrák, cseh és magyar „tartományok”.

Az uralkodó viszonya egyes országaihoz és tartományaihoz: tartományi és országgyűlések, kormányzati hivatalok.

Bécs és a Német Birodalom, császárság; Bécs és Madrid.

Új típusú kollegiális hivatalok (Hofkammer, Hofkanzlei, Hofkriegsrat, Reichskanzlei).

Központosítás: kompromisszumkészség és merevség (I. Ferdinánd, II. Mátyás, ill. I. Rudolf, II. Ferdinánd).

Katolicizmus és birodalomépítés: Habsburgok az egyetemes ellenreformáció élén.

Csehország és az osztrák tartományok rendjeinek megtörése.

9. A Habsburg befolyási övezet Magyarországon (vagy a királyi Magyarország)

Hagyományos magyar rendi struktúra (nádor, országbíró, országgyűlés, nemesi vármegyeszervezet) és jogszolgáltatás (oktavális bíraskodás).

Új típusú bürokrácia (kamarai igazgatás).

A magyar érdekvérvényesítés módozatai, kormányzati dualizmus.

Új nagybirtokos réteg, a nagybirtok hatalmi és gazdasági túlsúlya, magánhadsereg, szervitorok.

Pozsony, bányavárosok, Kassa; erődvárosok.

Fejlődőképes mezővárosok.

10. Küzdelem a török terjeszkedés ellen (vagy megállításáért)

Új magyar-horvát határvédelmi szervezet az ország közepén: országos főkapitány(ok), főkapitányságok, kerületi főkapitányságok.

Végyvár: belső és külső vár, huszárvár; palánképítés, nyugati városépítési módszerek Magyarországon.

Végyvári katonaság: huszár, gyalogos (darabont, hajdú).

Tüzérség, tüzérő.

Hadügyi forradalom a 16–17. sz. fordulóján.

A végyvárrendszer finanszírozása: külső segély, belső erőforrások, ingyenmunka.

Portyázás, lesvetés, párviadal, ostrom, roham, általános roham.

Dobó István, Horváth Márk, Zrínyi Miklós, Thuri György.

11. A három országrész társadalma

Egység a szétszakítottságban, az országhatárok átjárhatósága.

Paraszttság: szabad költözés (szabados) és röghözkötöttség; falu és mezőváros; földesúri, egyházi és állami adóztatás; summa, tized bérbeadása (árrenda).

Szabad királyi, bánya- és szász városok.

A magyar polgárság megerősödési lehetőségei: a magyar vállalkozás első fénykora, migráció, feladatukra találó mezővárosok; közösségigazgató paraszt-polgár.

A kiváltságos osztály belső tagolódása.

Új köztes társadalmi réteg a végyvárak tájékán; végyvári tisztek és vármegyei tisztségviselői kar, hajdútelepítések.

12. Reformáció és ellenreformáció

A hitújítás egymást kergető hullámai: ágostai (lutheránus, evangélikus; Luther, Melanchton), helvét (kálvinista, református; Calvin, Zwingli), szentháromságtagadó (antitrinitárius, unitárius, Serveto), anabaptisták, szombatosok, eretnek szabadgondolkodók.

Királyi reformáció Angliában (anglikán egyház; VIII. Henrik).

Teológiai, világnézeti és szervezeti eltérések.

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából III.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 1.

Katolikus megújulási kísérletek: tridenti zsinat, jezsuita rend (Loyolai Ignác), „népszerű” szentek, látványos szertartások.

Humanizmus és reformáció, illetve ellenreformáció.

Iskoláztatás: anyanyelvűség, papképzés, egyetemek, kollégiumok.

Ortodoxia és rugalmasság küzdelme minden egyházon belül; puritánizmus, presbitérium, pietizmus, janzenizmus.

13. Az európai szépművészetek aranykora

A 16. sz. szellemi húzóágazata: a bibliavizsgálat és –kritika; nyelvészet, filológia, történetírás.

Anyanyelvű teológiai, szép- és tudományos irodalom.

Régi és új egyetemek, az iskoláztatás vertikumának kiépülése; wittenbergi iskolaszervezet, jezsuita Ratio studiorum.

A kor legfontosabb itáliai, spanyol, német, németalföldi, svájci és angol egyetemei.

A humanizmus kifáradása, a reneszánsz kiteljesedése és bomlása.

A reneszánsz, manierizmus és barokk „egymásba tűnése”; Leonardo, Rafaello, Michelangelo, Tiziano; Palazzo Farnese, San Pietro, Il Gesù.

A dráma és opera születése; Shakespeare, a szépirodalom elvilágiasodása, színház mint üzleti vállalkozás.

14. Magyar művelődés a 16. században

„A reformáció jegyében”, Magyarország vallási megosztása.

Az egyetem nélküli ország tájékozódása: egyetemjárás (peregrináció), fordítás-irodalom; hazai kollégiumok.

A magyar humanizmus kiteljesedése; a magyar nyelvű tudományos és szépirodalom megszületése, nyelvi norma.

Könyvnyomtatás gyors terjedése, Balassi, Bornemissza; mecénatúra a társadalom valamennyi rétegében.

15. Magyarország katasztrófája: „tizenötéves háború” (1593–1606)

Koalíció a török ellen; tizenhárom év legfontosabb hadieseményei.

A hódoltság és Erdély fokozott mérvű pusztulása (Basta szekere, tatárdúlások).

A háború következményei: a középkori településhálózat felbomlása, illetve megtizedelődése; a magyarság fokozott mérvű pusztulása, az etnikai összetétel eltolódása a nemzetiségek (szerbek, románok, szlovákok, ruszinok) javára; gazdasági lehetőségek beszűkülése.

Rendi mozgalmak Rudolf uralma ellen Magyarországon és azon kívül.

Az első Habsburg-ellenes mozgalmak: Bocskai István, Illésházy István: bécsi és zsitvatoroki békekötés.

16. Új államforma születése Európában

Németalföld szabadságharca: Hollandia, az első polgári köztársaság (rendi jellegű kormányzattal).

Önkényuralom és a parlament forradalma Angliában.

Irányzatok a forradalom táborán belül: presbiteriánusok, independensek, levellerek, diggerek stb.; Cromwell, lord protektorátus.

Új típusú hadsereg és társadalmi szerepe.

Anglia és Hollandia terjeszkedése a tengeren túl, egyensúlypolitikájuk Európában.

Cseh felkelés, „harmincéves háború”, vesztfáliai békék; a Német Birodalom felbomlása, egyes tartományok (Porosz-, Bajor- és Szászország) felemelkedése.

17. A (két) „Magyarország” megerősödése

A királyi Magyarországon: a magyar rendi jogok megerősítése, a nádori tiszt visszanyeri jelentőségét, az országrész külpolitikailag is felértékelődik.

Királyi magyarországi kísérletek Erdély megszerzésére, az ellenreformáció jegyében.

Bethlen Gábor és I. Rákóczi György központosított hatalma Erdélyben: hadsereg, gazdasági erőforrások.

A „harmincéves háború” mellékvizein: Erdély területszerzései a királyi Magyarország rovására, Bethlen magyar királysága, a magyarországi rendek magatartása.

Illésházy István, Esterházy Miklós, Zrínyi Miklós.

Program: a Habsburg Birodalmon belüli különállás és a beleszólási jog körülbástyázása.

18. A magyar rendiség útkeresése és bukása (1650–1686)

II. Rákóczi György „végzetes” politikája és lengyelországi vállalkozása.

Összeomlás: gyors fejedelmváltások.

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából III.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 1.

Koncentrált török támadások Erdély és a királyi Magyarország ellen: Várad, Érsekújvár, Szentgotthárd, vasvári békekötés.

Wesselényi-összeesküvés; a cél: a királyi Magyarországoz – Erdély mintájára – török protektorátus alá kell helyezni.

Bécs válasza: az alkotmány felfüggesztése, rendeleti kormányzás, új adórendszer, erőszakos katolizálás.

A magyar katonaság redukciója; a bujdosók támadásai; Thököly Imre.

Magyarország négy részre hull: a töröktől függő közép-magyarországi fejedelemség.

19. Európa művelődése a 17. században

A modern filozófia alapvetése: Bacon, Descartes, Spinoza; a társadalmi szerződés elmélete.

Természettudományok előretörése.

A tudomány intézményrendszerének kialakulása: akadémiák, intézetek, francia és angol minta.

Monumentális építkezések kora, a szépművészetek és az irodalom elvilágiasodása.

Molière, Milton, Rubens, Rembrandt.

Nyomasztó fejedelmi és főúri mecénatúra; polgári megrendelő- és vásárlóréteg; a polgári életforma intimitásai; a munka mint művészeti téma.

20. Magyar művelődés a 17. században

Az ellenreformáció jegyében; az ország vallási összetételének változása, szerzetesrendek megerősödése, Pázmány Péter.

Az ellenreformáció a központosítás és a rendiség szolgálatában.

Nagyszombati egyetem, jezsuita kollégiumok; protestáns iskolarendszer visszaszorulása.

A késő humanizmus és a barokk térnyerése; barokk templomépítészet a magyar végvárak mögött.

Tudomány, nyelv művelés, irodalom, történetírás; Szenczi Molnár Albert, Zrínyi Miklós, Apáczai Csere János.

21. A nemzetközi erőviszonyok átrendeződése

A főminiszterek kora Európa-szerte.

Franciaország rövid hegemoniája, a Napkirály és miniszterei.

Meghatározó ellentétek a francia–Habsburg ellentét mentén; folyamatos Habsburg–francia háborúskodás (az 1670-es évek–1710-es évek).

Restauráció és „dicsőséges forradalom” Angliában; a modern parlamentarizmus és pártrendszer kezdetei, miniszteri felelősség.

Franciaország egész Európa ellen, spanyol örökösödési háború, 1713–1714. évi békerendszer.

Oroszország, Bajor- és Poroszország felemelkedése, Svédország és Hollandia kiesése a nagyhatalmak közül.

22. A török kiűzése Magyarországról

A Török Birodalom időleges megerősödése és utolsó hódításai.

1681. évi pozsonyi országgyűlés; Habsburg–lengyel szerződés a közös ellenség ellen.

Bécs török ostroma, Buda sikertelen és sikeres keresztény ostromai, francia–Habsburg békeszerződés, Belgrád visszavétele.

Francia békeszegés nyugaton, a keresztény hadak visszaszorulnak a középkori magyar határokra.

Lotharingiai Károly, Badeni Lajos, Savoyai Jenő.

A modern hadseregszervezet és –ellátás; karlócai békerendszer.

23. A dualisztikus rendszer helyreállítása (vagy a Rákóczi-szabadságharc)

Az 1687. évi országgyűlés (a Habsburgok örökös királysága); magyar és osztrák tervek az ország berendezésére.

Kamarai és katonai igazgatás a visszafoglalt területen (Neoacquistica Commissio, jus armorum).

Porció, forspont, a szolgálatszka önkénye.

A Rákóczi-szabadságharc eseménymenete; kuruc államszervezet, hadsereg és gazdaság; francia támogatás diverziós céllal.

II. Rákóczi Ferenc, Károlyi Sándor, Pálffy János, III. Károly.

Szatmári békekötés: Bécs és a magyar nemesség közti hatalomfelosztás (kuruc emigráció).

KOSÁRY DOMOKOS

Újkor. Felvilágosodás, polgárosodás, forradalmak

1. Európa modellje

Az Európa-, európai-fogalom kiteljesedése.

Eltérő társadalmi fejlettségű zónák (epicentrum, perem); különbözőségeik, kölcsönhatásaik.

Kelet-Közép-Európa mint peremzóna; az epicentrum ösztönző hatása a felzárkózásra.

Európa és a nagyvilág: az expanzió felerősödése, kezdeti harc a gyarmatokért (Anglia és Franciaország), az európai konfliktusok világméretűvé szélesedése (Észak–Amerika); az ázsiai expanzió kezdete.

Az európai államrendszer, a nagyhatalmak súlya a nemzetközi politikában, a kisállamok ütköző szerepe.

A török birodalom visszaszorulása, Poroszország és Oroszország felemelkedése.

Európai államformák: alkotmányos és abszolút monarchiák.

2. Magyarország és a Habsburg Monarchia, 1711–1763

A Habsburg Birodalom megszilárdulása Európa közepén.

A szatmári béke kompromisszuma: a magyar állam létének biztosítása, a rendi dualizmus.

Az 1712–1715. évi országgyűlés, a rendszeres bizottság.

A területi integritás, Erdély és Partium különállása, a Határőrvidék, a Temesi Bánság és közjogi helyzetük.

Állandó hadsereg, hadiadó, újoncszedés.

Újjáépítés, újjáépülés; tervezetek (Einrichtungswerk).

Állami és földesúri telepítések; kedvezmények a betelepülőknek, belső migráció.

A kormányzati szervek kiépítése, a „rendszeres bizottság” munkálatai.

Az 1722–1723. évi országgyűlés, a Pragmatica Sanctio.

A magyarországi közigazgatás: Magyar Királyi Udvari Kancellária, helytartótanács, Magyar Királyi Kamara; igazságszolgáltatás: királyi kúria, kerületi táblák.

III. Károly és Mária Terézia háborúi: törökellenes háborúk, a lengyel örökösödési háború, az osztrák örökösödési háború és a hétéves háború.

Osztrák kormányzati reformok (Kaunitz, Zinzendorf).

Mária Terézia országgyűlései (1741, 1751, 1764–1765).

Az udvar és a rendek küzdelme az 1764–1765. évi országgyűlésen és következményei.

3. A gazdasági fejlődés Európában és Magyarországon

A népesség növekedése (régióként–zónáként eltérő).

Belső migráció Európában, újratelepítések, spontán és szervezett betelepülések, etnikai változások (Magyarország).

Régi és új mezőgazdaság Nyugaton: korszerűsítés, vetésforgó, új növények; Keleten: robotoltatás, örökös jobbágyság, a nagybirtok túlsúlya, elavult agrártechnika, árutermelő és önellátó gazdálkodás (Magyarország); a modernizálást ösztönző erő; agrárlexport.

Birodalmi merkantilista gazdaságpolitika; modernizálási reformtörekvések (Bécs; Tessedik Sámuel).

Kereskedelem: a görög és örmény kereskedők szerepe, külkereskedelem: agrártermékek exportálása, vámpolitika, harmincadjövedelem.

Közlekedés: elmaradott; kiépítetlen útvonalak, víziutak kihasználtsága alacsony.

Bányászat: technikai újítások (gőzgépek, szivattyúk), (bánya)mérnök tisztképzés.

Ipar: ipari forradalom (Nyugat), textilipari technikai vívmányok (repülő vetélő, fonó Jenny, gőzgépek, gépi szövőszékek; Anglia és Hollandia; ipar a peremzónákban: szerény felzárkózás, manufaktúraipar.

4. A változó társadalom

A társadalmi fejlődés új feltételei: a polgárság gazdasági megerősödése, városiasodás, ipari centrumok, a városlakók számának növekedése (Nyugat); gyenge, etnikailag kevert polgárság, egyenetlen városhálózat, alacsony színvonalú urbanizáció (keleti peremzónák).

A magyarországi társadalom: etnikai, nyelvi széttagoltság, a parasztság túlsúlya, differenciált rétegződése (második jobbágyság), úrbéri viszonyok állami szabályozása (Urbarium, 1767); katonáskodó szabad paraszti elemek.

A nemesség: főnemesség, jómódú birtokos nemesség, kisbirtokosok, armalisták; differenciálódásuk vagyonban, birtokban, életmódban.

A polgárság: a szabad királyi városokban, mezővárosokban; gyenge, fejletlen, etnikailag megosztott (német, szerb, görög, magyar).

Az értelmiség: világi és egyházi kulturális elit; eltérő művelődési szintek, a felvilágosult eszmék követői.

A társadalmi fejlődés konfliktusai (parasztság és a feudális rend, nemességen belüli konfliktusok, nemzetiségi ellentétek).

Társadalom és életmód: kastély és vár; parasztház és kúria; város és mezőváros.

5. Művelődés és felvilágosodás

A felvilágosodás kibontakozása és jellemzői: Franciaország: a francia felvilágosodás három fázisa, a régi világ racionális kultúrája; az érzelmesség a német felvilágosodás, az új érzelmesség „viharos változata” (Sturm und Drang).

Felvilágosodás Kelet-Közép-Európában: támadás a tradicionális, jezsuita szemlélet ellen; a piaristák szerepe.

A bécsi udvar kisugárzása (Van Swieten, Sonnenfels, Theresianum).

A felvilágosodás rendi, nemesi irányzata; Bessenyei György: nyelvi megújulás, a nemzeti nyelv megújítása, Tudós Magyar Társaság, a felvilágosult szellemű nemesség vezető szerepe.

Nemzeti ébredések a Habsburg Monarchiában; nemzeti nyelvi és irodalmi programok (szerbek, horvátok, szlovákok, románok), új nemzetfogalmak (dákó-romanizmus).

A művelődés ágai és lehetőségei: egyházak és vallások: katolikus hegemonia, a protestáns egyházak és kultúra alávetettsége (Carolina Rosolutio), görögkeletiek és unitusok.

Az oktatásügy: intézmények, reformok (Ratio Educationis, 1777); jezsuiták, piaristák, tanulmányutak külföldön.

Ismeretek és kifejezési formák: polihisztorok, szakmai műhelyek, jezsuita adatgyűjtő iskolák, társadalomtudományok: történeti szintézisek, szépirodalom, új tudományágak.

Cenzúra, nyomdák, könyvek, új sajtótermékek (heti- és havilapok).

Művészeti stílusok: barokk, rokokó, klasszicizmus.

6. Felvilágosodás és politika

Felvilágosult politikai irányzatok: a fennálló rend megváltoztatása (Franciaország); felvilágosult abszolutizmusok a peremzónákban: restaurálás magasabb szinten, a felvilágosult nemesség vezető szerepe.

A felvilágosult abszolutizmus típusai: Poroszország (II. Frigyes), Oroszország (II. Katalin), a Habsburg Birodalom (Mária Terézia és II. József), az északi és déli peremzónák (Svédország, Toszkána, Spanyolország).

A jozefinizmus: kísérlet a birodalom átrendezésére, a központi kormányzatszervek, a közigazgatás alakítása, az állam és az egyház viszonyának rendezése, a türelmi rendelet, a vármegyék felszámolása, fiziokrata adóreform, jobbágyrendelet, nyelvrendelet, szabadkőművesség, jozefinisták.

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából III.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 1.

A lengyel és magyar felvilágosult rendi törekvések, polgári reformerek; a nemesi struktúrák hasonlóságai; lengyel nemzeti-irodalmi program, reformok az oktatásban, új alkotmány.

Magyarország: három fő politikai tendencia: felvilágosult abszolutizmus, felvilágosult rendiség, antifeudális reformerek; az 1764–1965. évi országgyűlés, a rendek szembefordulása a felvilágosult abszolutizmussal.

Függetlenségi harc az Újvilágban: Anglia és az észak-amerikai gyarmatok, a bostoni teadélután; az I. és II. kontinentális kongresszus, a Függetlenség Nyilatkozat; az új szövetségi állam és hatása Európában.

7. A francia forradalom – Európa és Magyarország, 1789–1795

A forradalom első szakasza: a versailles-i rendi gyűlés, a párizsi felkelés, a Bastille lerombolása, az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata, Alkotmányozó Nemzetgyűlés, alkotmányos monarchia; az ország közigazgatási újjászervezése, igazságügyi, adóügyi reformok, assiganták.

A nemzet és az egyház, az ellenforradalom szervezkedése.

A forradalom és Európa: a koalíciós háborúk kezdete (pilniti nyilatkozat), a forradalmi hadsereg sikerei (Walmy), ellentámadása (Marseillaise).

A monarchia megdöntése: Törvényhozó Gyűlés, Nemzeti Konvent, girondisták és hegypártiak.

Magyar politikai mozgalmak (1790-1792): a magyar nemesi mozgalom, a nemesi felvilágosodás reformelképzelései, a köznemesség nemzeti programja.

Új alkotmánytervezetek, nemzeti és társadalmi reform.

Az 1790–1791. évi országgyűlés: az udvari és a magyar nemesség kompromisszuma, országgyűlési bizottságok, a politikai reformerek kiábrándulása.

A nemzetiségek nemzeti ideológiája és mozgalmi (illír-szerb kongresszus, a szász kiváltságok és a nemzeti eszme, a román nemzeti eszmevilág, a Supplex Valachorum).

A francia forradalom radikális szakasza: a forradalom válsága, a Gironde bukása; a „szabadság zsarnoksága”, a jakobinus diktatúra.

Katona győzelmek, sans-culotte-ok, belső, nehézségek (élelemhiány, vendée-i felkelés), Forradalmi Törvényszék, forradalmi terror, Közjóléti Bizottság, a hadsereg újjászervezése, hatalmi küzdelmek (Hébert, Danton, Robespierre), a thermidori forradalom – a jakobinus diktatúra bukása.

Kelet-közép-európai „jakobinusok” (Bécs, Mainz).

A polgári forradalom magyar előfutárai: a magyar jakobinusok, demokratikus és polgári mozgalmak; Martinovics szervezkedése, titkos társaságok (Reformátorok Társasága, Szabadság és Egyenlőség Társasága), a mozgalom felszámolása.

Lengyelország: köztársaság, Tadeusz Kosciuszko felkelése, bukása, az ország harmadik felosztása.

8. Európa és a napóleoni háborúk, 1795–1815

A francia hegemonia kísérlete és kudarca: a thermidori államcsíny, új alkotmány (Ötszázak Tanácsa, Vének Tanácsa, Direktórium), Napóleon fellépése.

A hódító francia katonai hatalom: az itáliai háborúk és következményeik, a campoforniói szerződés; az egyiptomi hadjárat.

A Direktórium megbuktatása, Napóleon konzulsága; harc a második koalíció ellen, az Anglia elleni háború.

Napóleon császársága (1804–1812): államigazgatási reformok, új adórendszer, Code Napóleon.

A harmadik koalíció szétzúzása (1806–1807): Poroszország bukása, a Német-római Birodalom felszámolása, a Rajnai Szövetség, a Varsó Nagyhercegség életre hívása; tengeren vereség Angliától (Trafalgar); Oroszország és Ausztria háborús vereségei (Tilsittől Wagramig), a spanyol gerillaháborúk, a pozsonyi és schönbrunni békék, kísérlet a kontinentális zárlatra Anglia ellen.

Az 1812. évi oroszországi hadjárat, a Napóleon-ellenes koalíció újjáéledése; a lipcsei „népek” csatája, Napóleon lemondása és száműzetése. A „100 nap”, Waterloo.

A törökellenes szerb felkelések, az orosz-török háborúk.

A napóleoni háborúk és Magyarország: I. Ferenc kabineti abszolútizmusa, rendőrruralom, szigorú cenzúra.

A magyar rendi nacionalizmus defenzív magatartása, függetlenségi és reformtörekvések az országgyűléseken (1802, 1805, 1807).

Napóleon és Magyarország; a napóleoni proklamáció (1809).

Bécs és a magyar rendek ellentéteinek kiéleződése (1811–1812. évi országgyűlés); adórendszer, pénzügyi nehézségek (devalváció), a háborús konjunktúra, a kontinentális zárlat élénkítő gazdasági hatása, Pest és Buda polgárosulásának felgyorsulása.

A nemzeti nyelv és irodalom ügye, a nyelvújító mozgalom.

9. Az új nemzetközi rendszer, 1815–1830

A bécsi kongresszus: Európa újrendezése, a feudális birodalmak restaurálása Kelet-Közép-Európában; a négyhatalmi szerződés – a nagyhatalmi egyensúly fenntartása; Anglia tengeri uralmának fenntartása, Franciaország háttérbe szorítása, Anglia és Oroszország „szent szövetsége”; kongresszusok a status quo megőrzéséért; fegyveres intervenciók a szabadságmozgalmak ellen.

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából III.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 1.

Anglia: ipari és kereskedelmi nagyhatalom, iparosítás, gyarmati terjeszkedés (India), tőkefelhalmozás, trade unionok, új gazdaságtani elméletek.

A francia restauráció (Bourbonok): az ultrák, a feudális nemesség és a polgárság küzdelme.

Liberális forradalmi és felszabadító mozgalmak: Németország (nemzeti egység, politikai romantika, a karlsbadi konferencia), Spanyolország (liberális felkelés, francia intervenció), Itália (carbonari mozgalom, piemonti forradalom), Balkán: a görög szabadságharc, Oroszország: dekabrista mozgalom.

A magyar nemesség és a Habsburg abszolutizmus, a Metternich-rendszer magyarországi korlátai, a rendeleti kormányzás kezdetei, a passzív megyei ellenállás.

A magyar rendi alkotmány körülbástyázása: az 1825–1827. évi országgyűlés, bizottsági munkálatok, a modernizálás első jelei (MTA megalapítása).

10. Európa és a liberalizmus, 1830–1848

A júliusi párizsi forradalom; a polgárság vezető szerepe, a restauráció megdöntése, Lajos Fülöp a polgárkirály, a forradalom radikalizálódása.

A forradalom nemzetközi kihatásai: Anglia (Reform Bill); Belgium: forradalom és függetlenség; Lengyelország: nemzeti függetlenségi mozgalom, emigráció Párizsban; Itália: szabadságmozgalmak, Ifjú Olaszország, Giuseppe Mazzini; Németország: mozgalmak a nemzeti egység jegyében.

Ausztria fellépése „Németország felszabadítása” ellen. A Szent Szuövetség megújítása (Münchengerätrzi egyezmény).

Gazdaság, társadalom, politika Európában: Anglia: kapitalista fejlődés, technikai vívmányok, új városközpontok, pamut- és vasipar, gépexport, vasútépítés; Franciaország hagyományos kézműves- és manufaktúraipar, vasútvonalak építése; német államok: a Ruhr-vidék ipari jelentősége, vasutak.

Közép-Kelet-Európa: a gazdaság agrárjellege domináló, az ipari fejlődés elmaradottsága.

Gazdasági válságok, depressziók, munkanélküliség, szociális nehézségek; megoldási javaslatok: utópista szocializmus, kommunista-szocialista ideológiák.

A munkásmozgalom első megnyilvánulási formái (felkelések, lázadások, sztrájkok, politikai bankettek, chartista mozgalom).

Oroszország és a keleti kérdés, a török-egyiptomi viszály.

11. A magyar reformkor, 1830–1848

A nemzeti liberális reformmozgalom kibontakozásának feltételei, példaképei; nemzetközi tényezők, hatások: a júliusi forradalom, a lengyel felkelés, nemzeti mozgalmak; belső tényezők: a régi feudális rendszer gazdasági elmaradottsága; politikai társadalmi válsága.

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából III.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 1.

Új típusú ellenzék kialakulása; az 1830. évi országgyűlés; a kolerafelkelés (1831).

Politikai alternatívák: Széchenyi István és Wesselényi Miklós programja, politikai fellépésük (Műveik: Hitel, Világ, Stádium, ill. Balítéletek); reformjavaslataik és ezek társadalmi-politikai korlátai.

A magyar liberalizmus kialakulása. A Habsburg kormányzat és a konzervativizmus.

Az 1832–1836. évi országgyűlés: az úrbér kérdése, a magyar nyelv ügye, az örökváltság (Deák, Kölcsey), országgyűlési ifjak, Kossuth szerepe (Országgyűlési Tudósítások).

Az ifjak, valamint Wesselényi és Kossuth elleni perek; Széchenyi vállalkozásai (Lánchíd, Al-Duna, Vaskapu szabályozása, Kaszinó, lóverseny).

Az 1839–1840. évi országgyűlés kompromisszuma.

Kossuth és a Pesti Hírlap – új reformprogram; a Széchenyi és Kossuth-vita kezdetei.

Az 1843–1844. évi országgyűlés: gazdasági-társadalmi reformjavaslatok; a Védegyelet; az adminisztrátori rendszer; a magyar nyelv államnyelv.

Pártok és programok: a centralisták, konzervatívok, reformellenzék; az Ellenzéki Nyilatkozat.

Az utolsó rendi országgyűlés: a radikálisok fellépése; Táncsics Mihály; a Fiala Magyarország.

12. 1848 – az európai forradalmak

A forradalmat kiváltó tényezők: közel azonos vagy hasonló jellegű fejlődés, szociális mozgalmak, gazdasági-pénzügyi válság, a forradalmi események láncreakciója.

Társadalmi és politikai erők, feszültségek (Nyugat-Európa): a polgárság politikai, társadalmi és gazdasági szerepének növekedése; a polgári rétegek eltérő politikai célkitűzései, a munkásság osztályá szerveződésének kezdetei; szervezett küzdelem (chartizmus), szocialista-kommunista törekvések.

Eltérő fejlődési típusok (Kelet-Európa): polgárság, munkásság gyenge, fejletlen, az átalakulás, reformküzdelem élén a liberális és radikális köznemesség.

Nemzeti kérdés: német nemzeti egységmozgalom (liberális burzsoázia és a radikálisok); cseh nemzeti mozgalom (prágai szláv kongresszus, prágai felkelés).

A forradalmak négyszakaszos modellje és helyi változatai: az ellenzéki erők összefogása és a kormányzat megdöntése; az egység felbomlása; a forradalom továbbvitele (radikálisok, munkások, diákok); az ellenforradalom győzelme, a liberálisok félreállítása.

A februári francia forradalom és láncreakciója: Második Köztársaság, választások, „nemzeti műhelyek”; III. Napóleon államcsínye, a Harmadik Köztársaság.

A bécsi forradalom: két szakasz (1848. március; 1848. október).

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából III.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 1.

Német forradalom: Berlin, frankfurti liberatív parlament, az itáliai forradalmak a nemzeti egység jegyében: Palermo, Milánó, Velence; Ausztria katonai győzelmei.

Második forradalmi hullám (Toszkána, Róma, Velence).

A nemzetközi erőviszonyok alakulása: Anglia forradalomellenessége; Franciaország: lemondás a forradalmi háborúról; Oroszország: a forradalmak csendőre; a német és olasz egység nemzetközi elutasítása.

13. A magyar forradalom és szabadságharc, 1848–1849 (I. rész)

A nemzetközi viszonyok: forradalmi fordulat Nyugat-Európában; a párizsi forradalom láncreakciószerű visszhangja; a bécsi forradalom közvetlen hatása a magyar országgyűlésre, Bécs és Magyarország viszonyára; a március 3-i leirat; a nemesi liberálisok és radikálisok előretörése.

A pesti forradalom és közvetlen következményei: A Márciusi Ifjak, Tizenkét pont; Batthyány Lajos kormányfői kinevezése; a jobbágyfelszabadítás és a közteherviselés törvénybe iktatása.

A forradalmi baloldal megerősödése; az országgyűlés törvényalkotó tevékenysége: az 1848. évi áprilisi törvények (sajtószabadság, jobbágyfelszabadítás, választójog).

A Batthyány-kormány berendezkedése és tevékenysége; viszonya az udvarhoz és a radikális baloldalhoz.

Munkás- és parasztmozgalmak; a nemzetiségi mozgalmak kibontakozása (nemzetiségi igények, jelszavak, májusi tanácskozások, ellentét a kormánnyal).

Erdély viszonya, bankjegykibocsátás (Kossuth-bankó), választások.

Az első népképviselői országgyűlés (pesti nemzetgyűlés); a kormány és a baloldal küzdelme; a kormány külpolitikája (kapcsolatszerzés Angliával, a francia kormánnyal, frankfurti parlamenttel).

14. A magyar forradalom és szabadságharc, 1848–1849 (II. rész)

Ellenforradalmi fordulat Európában: Ausztria győzelmei (Radetzky) Itáliában; a párizsi forradalom leverése.

A bécsi udvar felkészülése a magyar forradalom elleni támadásra, Jelačić betörése.

Fegyveres nemzeti önvédelmi harc (1848 ősze), a Magyar Honvédelmi Bizottmány, Kossuth toborzó útja, a pákozdi győzelem, a bécsi forradalom és a schwechati kudarc; az önvédelmi háború megszervezése; harcok a nemzetiségi felkelők ellen.

A téli visszavonulás: Windisch-Grätz betörése, a főváros feladása, önkényuralom a megszállt területeken; gerillaharcok.

Forrásközlések történelemtanításunk közelmúltjából III.
Engel Pál – Szakály Ferenc – Kosáry Domokos – Glatz Ferenc
Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához 1.

Erdély visszahódítása (Bem hadjárata, a székelyföldi ellenállás).

A kápolnai vereség (Dembiński) és következményei: oktrojált alkotmány, Görgei főparancsnoksága, a baloldal és a békepárt pártharca.

A tavaszi hadjárat sikerei (Hatvan, Isaszeg, Vác, Pest és Komárom).

Függetlenségi politika: a Habsburg-ház trónfosztása; a Szemere-kormány.

Nemzetközi erőviszonyok: Magyarország elszigetelődése, az orosz beavatkozás.

Kísérletek a nemzetiségek megbékítésére, ill. megnyerésére (föderációs javaslatok, magyar-román megegyezés, zsidóemancipáció).

A szabadságharc bukása; Temesvár, a világosi fegyverletétel.

15. Önkényuralom és emigráció, 1849–1867

Katonai diktatúra, megtorlás, Haynau; kísérletek Magyarország beolvasztására (Windisch-Grätz, Felix von Schwarzenberg).

Jogeljáráselmélet, „kormányzati alapelvek”; a Bach-rendszer, a történeti magyar állam felosztása, kormányzati kerületek, titkosrendőrség, Bach-huszárok; új iskolarendszer.

A nemzetiségek (szászok, románok, szerbek) és a bécsi kormány.

Az extenzív kapitalizmus kora: ipari-kereskedelmi fellendülés Nyugaton; Ausztria: a belső vámvonaltörés, agrárkonjunktúra.

Az 1853. évi úrbéri pátens: úrbéri állami kárpótlás, földtehermentesítési kötvény, a társadalmi rétegek erős differenciálódása; ipar és kereskedelem (vasérc- és szénbányák, gépgyárak, vasúthálózat).

Politikai gondolkodás: három politikai irány (ókonzervatívok, 1848-asok, függetlenségi politika).

Művelődés: új kezdeményezések a kultúrában (nyelvtudomány, irodalom, történetírás).

„Forradalmi” eszmék a világ és az ember fejlődéséről (Darwin, Hegel, Marx–Engels).

A Kossuth-emigráció; Kossuth angol és amerikai útja, a külföldi rokonszenve; a „beavatkozás elleni beavatkozás” elve, „forradalomcsinálás”, összeesküvés (Mack József).

Nemzetközi politika: Anglia gyarmatosító politikája Ázsiában, a kínai háború, a párizsi kongresszus.

Önálló fejedelemségek létrejötte a Balkánon és Kelet-Európában (román, szerb).

Az amerikai polgárháború.

Itália: nemzeti egységmozgalom (Piemont, Cavour), francia-osztrák háború.

Magyarország és az olasz kérdés (1859–1861): Kossuth tervei, Magyar Nemzeti Igazgatóság.

A francia győzelem és hatása (Solferino, a villafrancai béke) – az olasz nemzeti mozgalom folytatódása; Garibaldi, a „massiliai ezer”, Türr István, az út az egységes Itália felé.

Széchenyi Döblingben, az Ein Blick...” és következményei.

Ausztria háborús kudarca, elszigetelődése; az októberi diploma, a februári pátens, a magyar politikai élet: Felirati és Határozati Párt (Deák és Teleki).

A Schmerling-provizórium.

Kossuth és a Duna konföderáció terve; béke a szomszédos népekkel; a terv irrealitása; a nemzetállam és a soknemzetiségű állam problémája a porosz-osztrák háború (1866).

16. A kiegyezés: az Osztrák–Magyar Monarchia létrejötte, 1867

A Habsburg Monarchia újjárendezésének alternatív lehetősége. katona vereség; területi veszteségek Itáliában, porosz vezetéssel a német egység létrejötte és következményei.

A magyar politika alternatívái? biztonságosabb keret a szomszédos kis nemzetekkel vagy Ausztriával.

Kossuth és Deák vitája: Deák húsvéti cikke, Kossuth Kasszandra-levele.

A kiegyezési törvény (1867: 12. tc.).

A dualizmus politikai rendszere; Magyarország alkotmányos közjogi és önkormányzati önállósága.

Viták a kiegyezés történeti szerepéről.

ABSTRACT

References from the recent past of our history teaching III.

Pál Engel – Ferenc Szakály – Domokos Kosáry – Ferenc Glatz

Guideline for teaching Hungarian and universal history, part 1

The National History Teachers Conferences, organized in Békásmegyer between 1988 and 1992 marked a change of system for our history teaching. The main organizer and leader was Ferenc Glatz, then director of the Institute of History. The four authors of the present document - Pál Engel, Ferenc Szakály, Domokos Kosáry and Ferenc Glatz - made a commitment in 1989 to put together a review of European and Hungarian history, and include all of the subject matter that would be desirable for a Hungarian citizen with a secondary school education to know. From this endeavor was born the Hungarians in Europe series of books. In 1992, the four authors - acting on their earlier commitment - produced an outline, a teaching aid in which those concepts, facts and basic connections were condensed into a single notebook that teachers could use as a "Guideline" in the course of teaching and that could be effectively used for students taking school-leaving and university admissions exams in history. Among the participants at the 5th National History Teachers Conference, in 1992, many presented their comments with regard to the material, and the authors took those into consideration when writing the revision, although they did not make substantial changes to the original text. We present this revised text, published in 1993, to our fellow teachers again, as a great deal of time has passed and printed copies are hard to come by, even though it can be extremely useful and instructive today, too. In this issue, we publish the curriculum recommendations, up to the year 1867, of Pál Engel, Ferenc Szakály and Domokos Kosáry.

JEGYZETEK

- ¹ ENGEL Pál (1990): *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig*; SZAKÁLY Ferenc (1990): *Virágkor és hanyatlás 1440-1711*; KOSÁRY Domokos (1990): *Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867*. Első kiadás: Háttér Kiadó, Budapest. A negyedik kötet nem készült el.
- ² *Vezérfonal a magyar és egyetemes történelem oktatásához*. Kézirat gyanánt az V. Országos Történelemtanári Konferencia résztvevői számára. Szerk. GLATZ Ferenc igazgató. MTA Történettudományi Intézet, Békásmegyer, 1992.
- ³ *Vezérfonal a magyar és az egyetemes történelem tanításához*. História könyvtár: Előadások a történettudomány műhelyeiből 1. Szerk. GLATZ Ferenc. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest – Békásmegyer, 1993.